
GDJE ŽIVE ODRASLI LJUDI

DUBRAVKA UGREŠIĆ

GRADOVI SU KAO KAPUTI

Gradovi su kao kaputi. Prije deset godina, negdje krajem listopada, obrela sam se u New Yorku, bez stvari, bez kaputa. Kupila sam kaput, “*đubretarac*”, *doufflecoat*. I danas ga nosim. Izlazio se po rubovima, u njemu izgledam kao pedesetogodišnjakinja koja je zaboravila izaći iz puberteta. Pa ipak, kaputa se ne odričem i neću, bilo bi to kao odreći se važne epizode iz vlastite biografije, sve u svemu, priča preduga da bi se ispričala na ovome mjestu. Jedan drugi kaput, kašmirski, u kojem sam izgledala kao što bi prema mišljenju moje mame i trebala izgledati *žena koja drži do sebe*, obukla sam samo jednom, a onda ga bez imalo žaljenja poklonila jednoj gospođi, iako je koštao tri moje mjesečne plaće. Ta gospođa nosi ga i danas, i izgleda u njemu kao žena koja drži do sebe.

Gradovi nas oblače kao kaputi.

Neki su gradovi dosadni, prava kazna za svoje stanovnike, mrlja na geografskoj karti, rupa od ementalera.

Odnos između kaputa i njegova vlasnika je personalan, takav je i odnos između grada i njegova stanovnika. Zato, kada netko kaže *Ja volim London*, a netko drugi *A ja volim Pariz*, to su dvije ozbiljne izjave, jednako ozbiljne kao javno deklariranje religiozne, etničke, seksualne ili modne pripadnosti. Kada netko kaže *A ja volim i Pariz i London*, svi su gradovi na svoj način *lijepi*, odmah je jasno da imate posla s lašcem.

Postoje gradovi u kojima se osjećam nekako **interventno**. U tim me gradovima neki vrug stalno tjera da mentalno interveniram. Te bih ovo pomakla, te ono bih tamo skratila, te ovo ovdje produžila, te ovo malo uglačala. U takvim se gradovima osjećam kao samozvani gradonačelnik.

Postoje gradovi čija mi bivša ljepota tjera suze na oči. Takav je grad St. Petersburg. Postoje

gradovi koji me glavaniziraju, podižu nivo adrenalina u mojim žilama i zamućuju moj pogled. Takav grad je New York.

Postoje gradovi koje na okupu drži rijeka, makni rijeku, i grad se pretvara u ravnodušnu fleku. Takav grad je Beograd. Postoje gradovi čija ljepota leži u obećanju obale i oceana, makni obećanje, ostat će tek megaoaza. Takav grad je Los Angeles. Postoje gradovi koji ujedinjuju nespojive stvari kao što su moć i melankolija. Takav grad je Berlin. Postoje gradovi kojima treba samo malo makeupa da bi se svrstali među najljepše gradove svijeta. Takav grad je Budimpešta.

Ljepotu grada prepoznaje oko promatrača. A, zna se, koliko očiju, toliko i ljepote.

PRVI OKUS LJEPOTE

Kako djeca doživljavaju ljepotu? Iz vlastita djetinjstva pamtim malo, ali se precizno sjećam stvari koje su izazvale moje divljenje.

Kartonska sličica veličine dječjeg dlana, u obliku cvjetne košarice, posuta svjetlucavim injem, urezala se u moje pamćenje kao prvi, vrtoglavi prizor *apsolutne* ljepote. Pamtim kako sam satima upijala svaki i najsitniji detalj, svaku laticu, svaku liniju na cvijetu, svaki pregib na košarici. Mogla sam imati četiri godine. Teta Tinka, studentica književnosti koja je volontirala kao odgajateljica u dječjem vrtiću, poklonila mi je tu košaricu, izvukavši je iz vlastite, skromne kolekcije trica.

Bilo je to vrijeme odsustva igračaka. Ti koji su se rodili prije rata, ili pak ti koji su se rodili samo koju godinu kasnije od mene, nisu bili pogođeni tim strašnim odsustvom stvari. Prvu lutku dobila sam prekasno. Možda je upravo zato cvjetna košarica – viktorijanski motiv otisnut na jeftinu kartonu – izazvala dječju opijenost, a s njome i nejasnu slutnju da postoje drugi, ljepši svjetovi.

Postojali su bomboni, duguljasti, tvrdi, nejestivi, koji su služili kao ukras za novogodišnje jelke. Bomboni su imali dvostruki omot: unutrašnji, omot od bijela papira čiji su krajevi virili poput repića, i vanjski, omot od staniola. Nakon novogodišnjih praznika skidali bismo s bombona staniolske omote i noktima pažljivo uglačavali površinu sve dok ne bi postala posve glatkom. Tanjušni, sjajni kvadratići staniola u različitim bojama, najčešće zlatnim, bili su pravo blago. Tako smo ih i zvali, *moje blago*. Razgledavali bismo kolekcije papirića (*Pokaži mi svoje blago!*) i razmjenjivali ih među sobom. Premetanje listića među rukama izazivalo je neopisivo zadovoljstvo. U sivom djetinjstvu lišenom stvari imati svežanj listića od staniola bilo je kao imati u svome posjedu kolekciju zvijezda repatica.

Kada mi je bilo nepunih sedam godina jedan me predmet ostavio bez daha. Bio je to bakin jastuk, tvorevina koju je baka izvezla od raznobojna konca. S

jastuka su visjele crvene krupne jagode ponegdje zakrivene zelenim lišćem. Pamtim kako sam satima promatrala taj jastuk, odizala zelene končane listove, dirkala crvene končane jagode. Ja sam bila malena, a jastuk je bio golem. Kamo je nestao taj jastuk, ne znam. Možda i nije nestao, možda je i dalje ležao na bakinu krevetu, samo ga ja više nisam zamjećivala.

Postojala je zatim i staklena kugla s minijaturnim gradom koji je spavao pod staklom. Kada bi se kugla protresla, padao je snijeg. Staklena kugla dugo je bila objekt moje najdublje fascinacije, ljepota od koje zastaje dah.

Ti fetiši ljepote – cvjetna košarica, končani jagodnjak, svežanj listića od staniola i staklena kugla – sadržaj su zavežljaja moga najranijeg djetinjstva. Predmeta se sjećam, ali je fascinacija koju su izazivali u meni danas nerazumljiva kao sadržaj kakvog svračjeg gnijezda.

Kada se putnik noću spušta prema amsterdamskom aerodromu može kroz avionski prozorčić ugledati u tami zlatne ploče. Čini mu se da je Nizozemska popločana zlatnim polugama. To su staklenici, dok Nizozemci spavaju, pod umjetnim suncem marljivo raste prevareno cvijeće. Danju putnik može vidjeti plohe žutih, ljubičastih, crvenih, plavih cvjetnih polja.

Te zlatne i šarene plohe podsjećaju na listiće staniola, na lažno zlato iz moga djetinjstva.

53

GDJE ŽIVE ODRASLI?

Kada sam se prvi puta zadesila u Amsterdamu (a zadesila sam se mnogo kasnije nego u nekim drugim gradovima svijeta) ostala sam bez daha, zadivljena prizorom dotada *neviđene* ljepote. Kažem *neviđene*, iako sam prije Amsterdama bila u mnogim drugim gradovima koje ljudi drže *lijepima*. Bila sam u Veneciji i St. Petersburgu, u Parizu, Firenzi i Veroni, u Dubrovniku, u New Yorku, San Franciscu, Chicagu... Pa ipak, samo je Amsterdam izazvao u meni neku vrstu *bezuvjetne* očaranosti. Bila je to ona ista vrsta hipnotičke fascinacije koja me tjerala da satima buljim u bakin jastuk i staklenu kuglu.

Jednom sam u amsterdamskom parku prisjela pored nekog zapuštenog starca koji je iz prljave vrećice vadio ostatke suhog kruha i hranio nevidljive patke.

– Živite u Amsterdamu? – promrmljao je starac.

– Čini se... – rekla sam.

– Odrasli ljudi ne žive u Amsterdamu...

– A gdje to žive odrasli ljudi? – pitala sam.

– Negdje drugdje... – promrmljao je starac oplaknuvši me mutnim pogledom. – U Rotterdamu... – dodao je i nacerio se.

Pitala sam se da li mi varljivo sjećanje na dječju ideju o ljepoti i slučajan razgovor sa senilnim starcem u parku otkrivaju nešto više o samome gradu ili o samoj meni, o posjetiocu.

TIJELO I PROSTOR

Oduvijek me fasciniralo kako ljudsko tijelo shvaća prostor oko sebe. Postoje ljudi koji hodaju ulicom kao da je ona namijenjena isključivo njima, takvi su prirodni pobjednici. Takvi snagom svoga unutrašnjeg uvjerenja tjeraju druge prolaznike da im oslobode prostor. Postoje ljudi koji sjedaju na stolicu u tramvaju kao da je njihova, personalna. Takvi svoje tijelo pronose slobodno, takvi će u tramvaju obaviti molitvu, pojesti sendvič, glasno telefonirati, kopati nos i staviti noge na suprotno sjedište da se malo odmored. Postoje zatim i mladi ljudi koji velikim ruksacima čiste prostor oko sebe, udaraju gdje stignu, a onda mirno, kao da se ništa nije dogodilo, potežu vodu iz svojih priručnih plastičnih bočica. Čini se da se najdelikatnije obraćaju s javnim prostorom krupne žene. One imaju permanentan osjećaj krivice jer im se čini da zauzimaju suviše mjesta. Mršaviji i niži ljudi imaju osjećaj da se uvijek iznova moraju upisivati na javne mape, da ih nekako, u tom tjelesnom smislu, nema dosta.

U tom, dakle, prostornom smislu Amsterdam je veoma neobičan grad. Reći da je Amsterdam grad po mjeri čovjeka, što sam čula mnogo puta, nije točno, ali nije ni netočno. Zависи, naime, od mjere i od čovjeka.

Ja se u Amsterdamu često gubim, što mi se nikada ne događa u drugim gradovima. U malom Amsterdamu ja često zalutam što je samo dokaz da se čovjek zaista može utopiti u čaši vode. Amsterdam ima strukturu sna, srce grada je gusto spletena paukova mreža.

Posjedujem kolekciju mapa Amsterdama i jedan dječji kompas. Mape mi nikada nisu pomogle da se snađem. Pokazale su se besmislenima. Mape i kompasi slaba su pomoć sanjaču koji se trudi da se snađe u vlastitim snovima.

Amsterdam je možda najbliži onome što jest kada se na njega spusti gusta magla. Tada šetaču mapa i nije potrebna. Tada se šetaču učini da su maglu ispreple one bezbrojne, besposlene amsterdamske mačke koje se veru po fasadama, prate sivozelenim pogledima prolaznike s prozora amsterdamskih kuća, spavaju u izlozima amsterdamskih trgovina, provlače se između nogu posjetilaca u amsterdamskim pabovima, šuljaju se po amsterdamskim vrtovima i krovovima. Tada se čini da je cio grad u vlasti mačaka, tih šutljivih gospodarica grada. Kada magla liže grad kao mačke šapu, tada je Amsterdam sanjačev grad. Tada sanjač hoda slijedeći mapu svojih snova, a grad mu ide u susret.

Možda sve te prostorne zabune proizlaze iz čvrstog uvjerenja Nizozemaca da žive u maloj zemlji. *Mi smo mala zemlja*, rečenica je koju će stranac čuti mnogo puta. Postoje mnogo manje zemlje od Nizozemske, ali stanovnici tih zemalja nemaju osjećaj da žive u maloj zemlji kao što ga imaju Nizozemci. Rečenica *Mi smo mala zemlja* često služi kao isprika za sve. Ako dok kupujete jaja od prodavača na tržnici primijetite da su nekako sitna, mogli bi ste lako čuti odgovor...

– *Mi smo mala zemlja, znate...*

RETORIKA

“A house within a house, the doll house not only presents the house's articulation of the tension between inner and outer spheres, of exteriority and interiority, it also represents two modes of interiority. Occupying a space within an enclosed space, the doll house's aptest analogy is the locket or the secret recesses of the heart; center within center, within within within”, kaže Susan Stewart u svojoj knjizi *On Longing*.

Amsterdam je lutkina kuća. Stare holandske lutkine kuće, one iz sedamnaestog stoljeća, bile su točna reprodukcija vlasnikove kuće. One nisu služile za igru već samo za gledanje.

55

Amsterdam je savršena, skupocjena lutkina kuća.

Odakle dolazi opsesivna potreba današnjih Nizozemaca da stvari učine još manjima? Holandski jezik vrvi deminutivima. Dnevna razmjena deminutiva jednaka je pretpostavljam dnevnoj razmjeni novca na holandskoj burzi. Holandski jezik po bogatstvu deminutivima daleko nadmašuje poslovično sklon deminutivima ruski jezik.

U Amsterdamu se mogu vidjeti najmanje javne skulpture na svijetu. Tu su mali aktovi liliputanskih žena, skulptura krumpira, minijaturne skulpture književnih likova iz klasične holandske književnost, male biste usađene u travu oko kojih se za vrijeme kiše stvori okrugao prsten od vode, pa se čini da biste plivaju u jezercima. Tu su i reptili koji diskretno priljubljeni uz tlo pužu po Leidseplainu.

Deminutivi su jezik Amsterdama. Deminutivi poput zastava stoje izloženi u prozorima amsterdamskih kuća. U prozorima se mogu vidjeti male suvenirne replike amsterdamskih kuća. Lutkina kuća unutar lutkine kuće je signal tajne, metafora lukovice, čije je srce obavijeno slojevima, metafora ruske matrjoške. Ponekad šetaču pada na pamet da su stanovnici Amsterdama svi pripadnici tajne sekte koji se bave bijelom magijom. Deminutivi čuvaju domoroce od svakog zla.

Amsterdamci su definitivno prerasli svoj grad. Holanđanke znaju izgledati kao Amazonke koje dostižu visinu od metar i devedeset, bijeli Holanđani po

visini gotovo da nadmašuju crne Amerikance. Tko zna, možda su deminutivi ispri-ka za disproporciju koja se vremenom dogodila između grada i njegovih stanovni-ka. Možda je svrha tih deminutiva, jezičnih i drugih, udobrovoljavanje okoliša. Po-treba za udobrovoljavanjem proizlazi iz straha da bi se okoliš mogao stisnuti još vi-še.

Amsterdamci su evropski Indijanci. Opsesivno minijaturiziranje mo-glo bi biti udobrovoljavanje bogova. Jer ako se bogovi, oni vođeni, razljute, Amster-dam bi mogao nestati. Možda su deminutivi isprika za intervenciju koju je holand-ska ljudska ruka izvela u prirodi, isprika za odluku da se živi na zemlji koja nije bila predviđena za dvonožne sisavce. Istina, bogovi su zažmirili na intervenciju, ali ni-kad se ne zna jesu li na nju i zaboravili.

Jer, za razliku od Amsterdamaca mnogi moji bivši zemljaci u svako-dnevnom govoru obrću augmentative. Ljudina (pravi, veliki muškarac), ženetina (loša, pokvarena žena), ručerda, kučerina, tjelesina, vojničina, moralna gromada, velikan... Jezični gigantizam pomaže mojim zemljacima da se osjećaju većima. Kao *veliki* ljudi moji zemljaci doživljavaju svoj okoliš kao neprijatan i neprijateljski. De-minutivi pomažu Amsterdamcima da se osjećaju manjima. Kao mali *ljudi* Amster-damci doživljavaju svoj okoliš kao *lekker, mooi i gezellig*. Čini se da Nizozemci doživlja-vaju život kao indijski film, u kojemu, kao što znamo, sve stremlje prema happyendu 56
dobrano mariniranom muzikom i plesom.

Dok minijatura “represents closure, interiority, the domestic, and overly cultural, the gigantic represents infinity, exteriority, the public, and overly natural”, kaže Susan Stewart.

Retorika minijature je retorika misterije. Potreba za minijaturizira-njem je potreba da u svoj okoliš ugrađujemo tajne. Veliki umjetnik mikrominijatu-re Hagop Sandaldjian, koji ispisuje poruke na vlasi kose, koji je u ušicu od igle ugradio skulpturu Napoleona, a na zrno riže smjestio planinu Ararat, Armenac je koji živi u Americi. Slutim, međutim, da u grudima umjetnika Hagopa Sandaldji-ana kuca srce Holandjanina.

SAN O LETU

Bicikl, za razliku od starih holandskih lutkinih kuća, ne služi za gledanje već za igranje. Ta je igračka zaštitni znak Amsterdama. Amsterdam stoji, a njegov najpo-pularniji turistički spot u stalnom je pokretu. Štoviše, bicikl je popularniji spot od Rembrandta i Van Gogha. Možda zato što je ljepota Rembrandta i Van Gogha ne-upitna, a kad je bicikl u pitanju, svaki Amsterdamac se stalno upinje da upiše bi-cikl na listu temeljnih vrijednosti života u Amsterdamu.

Kada se opraštate od svog amsterdamskog domaćina, on će vas upitati.

– Gdje ste ostavili bicikl?

Postavit će vam to pitanje normalno, kao što bi vas, u slučaju da pada kiša, upitao imate li kišobran.

– Nemam ga...

– Došli ste bez bicikla?

– Ne, ja uopće nemam bicikl!

– Vi nemate bicikl?!

Bit će to uzvik pun nevjerice. Vaš domaćin će se iskreno zapanjiti. Stacionar Amsterdama koji ne vozi bicikl rijedak je ljudski primjerak. Čak ni napomena da ste turist neće smanjiti zapanjenost. Jer, putujući, Holandani u personalni prtljag, i uz legalni blagoslov KLM-a, dakako, uključuju i bicikl. Upoznala sam jednu Holandanku koja je u osmom mjesecu trudnoće putovala u New York. Ništa čudno, osim što je na JFK-u, umjesto da sjedne u taksi, rasklopila svoj prtljag, svoj bicikl, i odvezla se u Manhattan.

Uvijek sam bila sumnjičava prema konstruktima kao što je *nacionalni identitet* ili karakter, na primjer, ali u duboku simbiozu između Holandana i bicikla vjerujem. Čudim se da holandska zastava nema na sebi bicikl. Čudim se i tome da bicikl nije ubačen u stih holandske državne himne, iako za takve i slične intervencije nikada nije kasno.

57

Ekološki gledano, bicikl je apsolutno najkorektnije prijevozno sredstvo. Racionalno gledano, bicikl je najjeftinije i najpraktičnije prijevozno sredstvo. Sa zdravstvenog gledišta bicikl je apsolutno najzdravije prijevozno sredstvo. Psihološki gledano bicikl je najveselije prijevozno sredstvo, nema veće zabave od okretanja pedala. Zašto onda grintam protiv bicikla? Ja i ne grintam protiv bicikla nego protiv – biciklista.

Amsterdam je grad koji je napravljen za pješake. To je grad koji živi od interakcije pješačkog udivljenja i ljepote koju Amsterdam tako nesebično razotkriva. Pješak ima svaki čas potrebu da zastane, duboko udahne, i divi se fasadama kuća i njihovu odsjaju u kanalima. Pješaci su tankočutni, odrasli ljudi. Ti tankočutni, odrasli ljudi prisiljeni su da hodaju Amsterdamom kao paranoici. Mogu se vidjeti kako hodaju priljubljeni uz fasade, ili stoje držeći se za fasade objema rukama, kao da sprečavaju kuću da ne padne, kako izbežumljeni, razrogačenih očiju gledaju na sve strane, baš kao glumci u nijemim filmovima. Jer, oni, strašni biciklisti, kao u kakvu košmaru, jure sa svih strana. Biciklisti su većinska mobilna i infantilna populacija koja ne poštuje saobraćajna pravila. A osim stranaca, turista, i rijetkih antibiciklista, svi ostali su biciklisti. Dovoljno je zastati malo i obratiti pažnju na to kako

ulicu prelaze turisti u starijoj dobi. Promatrala sam jednom takve. Čekali su na prijelazu dugo, prošlo je zeleno, pa crveno, pa opet zeleno... Na kraju su se uhvatili za ruke i pokušali proći zebru kao mala hrabra formacija. Neki divljak na biciklu sa zadovoljstvom je probio formaciju i ubogi turisti razbježali su se poraženo nazad, na početak zebre. Istini za volju, naći će se poneki biciklist koji će – nakon što vam je stjerao srce u pete – ljubazno doviknuti *sorry*, s onom karakterističnom nevinom intonacijom s kojom odrasla djeca Amsterdama izgovaraju *sorry*. Amsterdamski biciklisti izgledaju kao umnožene kopije Miss Gulch koja u Dorothinu snu vozi bicikl po zraku. Te iste Miss Gulch koja će se transformirati u The Wicked Witch of the West i bicikl zamijeniti za vještiju metlu.

Amsterdamci provoze na biciklima televizore, komode, police za knjige, svoju djecu, žene, svoje prijatelje. Amsterdamci provoze svoja stara, mlada, debela, mršava, visoka i niska tijela. Dok ih promatra, posjetilac ima ambivalentne osjećaje. Čas mu se čini da su Amsterdamci neviđeni egzibicionisti. A onda u drugom času, da su Amsterdamci shvatili bicikl kao krajnju točku realizacije čovjekove personalne slobode. Nema erotskijeg prizora od mladih žena koje u suknjama s dubokim prorezima objahuju bicikle, stavljaju na sjedala svoje privlačne stražnjice, uspravljaju leđa i polako okreću pedale dok prorezi na suknji otkrivaju duge, vitke butine. Žene na biciklu voze svoje buduće bebe, čak i u devetom mjesecu trudnoće, svoje netom rođene bebe, svoju odrasliju decu, svoje modne detalje, svoje šešire, svoje koketne košare s povrćem, voćem i cvijećem, svoje ljubavnike. Muškarci na biciklu voze svoja tijela, svoju imovinu, svoje potomke. Mnogi pri tom čitaju jutarnje novine, jednu sendvič i potežu kavu iz termosice. Vidjela sam i bicikliste koji pjevaju iz punog grla, provodeći gradom svoje glasove. Vidjela sam i po dvije osobe na biciklu, jedna vozi, a druga stoji i sa stražnjeg sjedala s generalskom nadmenošću osmatra osvojeni grad.

Zapitala sam se ima li u fatalnoj privlačnosti između Amsterdamaca i bicikla, osim puke **fizike**, i neke **metafizike**. To da svaki Nizozemac u svakom trenutku podsvjesno drži prst na nasipima poznata je stvar. Kada sam jednom znanicu u šali rekla *I want to be under the sea in an octopus garden with you*, i kada se moj znanac na to ozbiljno snuždio, i sama mentalno držim prst na nasipu. Ako slijedimo logiku kolektivne traume, moguće je, dakle, da Nizozemci uporno vrte pedale svojih bicikala u nadi da će zajedničkim naporom izvući svoju zemlju ispod površine mora. Što više, da će uporno vrteći pedale proizvesti jednoga dana neviđeni tajfun koji će potisnuti Nizozemsku, poput zeppelina, nekamo drugdje, tamo gdje je zemlja prostrana i suha.

Kada zaštićena staklom kafeterije promatram bicikliste na amsterdamskim ulicama čini mi se da bicikl mora biti supstitut za neki snažan, opsesivan ko-

lektivni san o letu. Podsjetimo se, Holanđani su u najslavnijem dijelu svoje povijesti bili ljudi s korakom od sedam milja, bili su moreplovci, kartografi, istraživači, trgovci koji su cio svijet, davno prije globalizacije, imali u malome prstu.

Pa ipak, konačno razumijevanje nastupilo je u jednom trenutku unutrašnje ozarenosti. Slijetali smo prema Shipolu. Bio je sunčan dan, more je bilo plavo, a površina zemlje jarko zelena. Gledajući s avionskog prozorčića na zemlju prvi put shvatila sam koliko je Nizozemska tanka, tanka poput najtanjeg švedskog vassa krekerera. Obuzelo me iskreno sažaljenje. Od tog trenutka po amsterdamskim ulicama hodam kao po jajima. Od tog trenutka postalo mi je jasno da je vožnja na tankim biciklima najpravičniji način kretanja po tako tankome tlu. Ili barem najljubazniji. Prema njemu, prema tlu. Tada sam i odlučila da kupim bicikl. Štoviše, odlučila sam da krenem na dijetu. Čak mi ni Miss Gulch nije više tako antipatična.

OSMOZA

Pisači stol u mome privremenom amsterdamskom boravištu prislonjen je uz veliki prozor. Prozor gleda na park. Ponekad mi se čini da je najbolji način da čovjek ponešto sazna o životu u nekom gradu da se instalira na pogodnom mjestu i zirk, ugađajući vlastitoj voajerskoj prirodi, pretvarajući zadovoljstvo u posao, u *people watching*.

59

Parkom prolaze šetači, oni s psima ili djecom, usamljenici, joggeri, narkomani, beskućnici. U nedjelju ujutro, poput pingvina, lagano prolaze 'muslimanske' formacije: naprijed idu muškarci, za njima tapkaju pokriveni od glave do pete žene. Rano ujutro, kada je još polumrak, joggira punašna mlada žena u trenirki, glave omotane u maramu, na način na koji je omataju muslimanske žene. Često iz parka, obično nedjeljom, dolaze zvuci bubnjeva. Joggeri zadovoljno podešavaju ritam. Za Kraljičin dan, kada je cio Amsterdam odjeven u narančasto, parkom dostojanstveno prolazi stari Indijac. Na glavi ima turban narančaste boje.

U ulici u kojoj privremeno stanujem nalazi se Institut Smijeha, 'Laughing Institute'. U izlogu su izložene reklamne publikacije učitelja smijeha i plakat s njegovom fotografijom. Kada prolazim ulicom, s plakata u izlogu promatra me učitelj, Indijac punačkih obraza, slabašna osmijeha i tužna pogleda. Ponekad pred ogleдалom zastajem posve osupnuta: iz ogledala me promatra nasmiješeno lice popunjenih obraza i – tužan pogled! Zabrinuto se pitam nije li se postepeno dogodila kakava magična osmoza? Je li moguće da se susjedovo, učiteljevo lice vremenom iskopiralo na mojem, vlastitom? I ako je tako, je li moje prvo lice bilo ono *zapadno* ili ono *istočno*?

Zapadnoevropski gradovi vrve od *Istočnjaka*, London od Indijaca i Pakistanaca, Amsterdam od Surinamaca i Marokanaca, Pariz od Alžiraca, Berlin od Tu-

raka, Grka i Jugoslavena, odnedavno i od Rusa, Budimpešta i Beograd odnedavno od sve brojnijih Kineza... Istok se definitivno seli na Zapad, opasna migracija već je odavno u toku.

Istočnjaci dolaze i donose svoje frulice, tamburice i harmonike, svoje neobične glasove. Rusi i Mongoli odnedavno su istjerali Čilceance, koji su na ulicama zapadnih gradova godinama imali monopol na marljivo 'pasiranje kondora'. *Istočnjaci* dolaze i donose svoju trajavu utjehu, ubogu filozofiju duše, gatanje na tarot karte, gledanje u dlan. "Waarom Ongelukkig Zijn?" – postavlja mi pitanje knjižica koju sam pokupila od nekog amsterdamskog *Istočnjaka*. Mr. Fadjal, Prof. Banjian, Prof. Moustapha, Prof. Gadiry – tko bi popamtio sva ta istočnjačka imena! – obećavaju mi da će od mene napraviti harmoničnu osobu (kako samo znaju da sam u kaosu?!). *Istočnjaci* dolaze i nude na prodaju svoja bivša komunistička i antikomunistička tijela. Ruskinje, Ukrajinke, Poljakinje, Hrvatice, Srпкиnje, Moldavke i Tajlandanke, mladi Bosanci, Albanci, Makedonci – svi su oni seksualni proletarijat koji naplavljuje Zapad poput opasnih podzemnih voda. *Istočnjaci* dolaze i donose svoje plesove: svoja kola, svoje trbušne plesove, svoja tanga, svoje salse, svoja cupkanja i drmanja. Istočnjaci svojim ubrzanim ritmovima uzdrstavaju uspavani Zapad. *Istočnjaci* dolaze i donose svoje pokretne *bazare*, trice, suvenire, svoje teške začine i još teže mirise. Istočnjaci dolaze i donose svoje pro- 60
sjačke šešire: Rim je, eno, zavaljen Česima i Rumunjima, kud su baš našli da okupiraju kolijevku evropske civilizacije?! *Istočnjaci* dolaze i bave se neobičnim poslovima: švercaju papagaje i peru mrtvace. *Istočnjaci* dolaze i donose kompjutorske viruse. Bugari (ah, 'crni' Bugari!), Poljaci (vidi samo tko se našao!), Rusi (naravno, Rusi!)... *Istočnjaci* kao da nemaju drugog posla nego da izmišljaju subverzivnu rabotu.

Je li Zapad zaista pobijedio Istok ili je obratno? Zar se samo tako može povući nit, zar se samo tako može isparati sigurnosni zid koji je godinama dijelio Istok od Zapada i pri tom misliti da se baš ništa nije dogodilo? Zar su seizmografi zatajili i zar zaista nitko ne zamjećuje pukotine? Zar zaista nitko ne vidi da je na djelu tajanstveni proces globalne osmoze!? I što se događa sa mnom? Ima li taj bezazleni 'Laughing Institute', koji se nalazi u mom neposrednom susjedstvu, neke veze u tom tajanstvenom procesu? I tko se tu kome smije? Može li mi netko objasniti kako to da obrevši se na Zapadu, došavši s evropskoga Juga, iz bivše Jugoslavije, svakim danom sve više sličim na – Indijku?!

Kolumbova zabluda se umnožava. Došavši na Zapad, obrela sam se na Istoku. Preseljenje s amsterdamskog Oosta na amsterdamski West nije nimalo pomoglo. Stigla sam još istočnije.

PUMPA I DŽAMIJA

Kada nekome tko mi prvi puta dolazi u posjetu trebam objasniti gdje stanujem, kažem:

– To je barem lako. Između benzinske pumpe i džamije.

Kažem to i svaki puta se začudim. Ta ikonografija benzinska pumpa i džamija – precizno odražava suštinu života u sivom gradskom prstenu koji čuva muzejsko srce Amsterdama. Stambena naselja koja se kao ključevi nižu na kružnu metro liniju sva izgledaju više-manje isto. Slavni holandski arhitekti kao da su potpisali tajni dogovor da nikada ne sagrađe ništa što bi moglo ugroziti ljepotu centra. Sva naselja imaju settlersku funkcionalnost: samouslugu koja se zove “Albert Hein”, auto školu (settlerima treba auto škola), kemijsku čistionicu, ponekad radnju s tehničkom robom (doseljenici kupuju video rikordere, frižidere i televizore) i voćarnice, koje uglavnom drže Turci.

61 Tu su i male radnje za uramljivanje slika (koje obično drže settleri kako bi drugi settleri mogli uramiti 'svoje slike', a slike su prvi simbol doma), frizer, često trgovina s bojama i sitnim alatom (settleri farbaju zidove, uglavljaju rolete, barataju s čavlima, čekićima i sličnim). Takva naselja imaju mali park, igralište za djecu, sjenicu s klupama za settlerske žene da prisjednu i 'ćakulaju' dok nadziru djecu pogledom, krčmu za muškarce. Ponegdje fontana u aranžmanu s besprimjerno lošom skulpturom, proizvodom socijalističke umjetnosti koja mora biti razumljiva i lijepa svima – i to je sve.

U bivšoj trgovačkoj hali, prostoru koji im je za okupljalište namijenio grad Amsterdam, bosanski izbjeglice izgradili su od iverice minijaturnu repliku naselja. U amsterdamskoj hali Bosanci su lakim pregradama od iverice napravili krčmu sa stolovima za kojima muškarci igraju šah i karte, igraonicu za djecu, frizerski salon za žene (gdje Ferida šiša klijentice za pet guldena), džamiju i malu trgovinu gdje se mogu kupiti 'minasica', sudžuk i bosanska šljivovica. Ova bosanska doll house ukrašena je orijentalnim ukrasima, ili se barem čini da su orijentalni.

Život u naseljima ne može se nazvati provincijskim. Provincijski život ima svoje navike, kvalitetu i boju. Život u rubnim amsterdamskim naseljima obojan je melankolijom odsustva boje, melankolijom mega promašaja. Naselja koja su izgrađena u socijalistički orijentiranim šezdesetim godinama obećavajući svijetlo, čisto, prostrano i komotno stanovanje dostupno svima, danas su geta naseljena imigrantima. Imigranti – Marokanci, Turci, Surinamci – u svojoj potrazi za boljim životom danas kusaju urbanističku retroutopiju. Život u tim naseljima nepopravljivo je settlerski, takav kakav je i bio, na istim tim mjestima, prije nekih osam stoljeća, kažu.

Život na rubovima Amsterdama mogao bi biti bilo gdje drugdje. Promatrača progoni osjećaj da bi stanovnici već sutra mogli sklopiti svoj šator, ugasiti vatru, poravnati pijesak za sobom i uputiti se nekamo drugdje. A oaza s benzinskom pumpom i džamijom dočekać će neke druge putnike namjernike. Kada zapuhne jak vjetar, kada vjetar zalamata duge halje marokanskih žena i muškaraca, kada promatrač ulovi u zubima zrnice pijeska, ova zamišljena slika postaje uvjerljivijom.

VOLTAIREOVA METAFORA

Subverzija cvjeta na onim mjestima gdje je zabrana najjača. Pravo na privatnost, koje će Nizozemci, uz toleranciju i demokraciju, s ponosom istaći kao temeljna načela svoga društva, nije nigdje tako subvertirano kao u Amsterdamu. Zavjese na amsterdamskim kućama su razmaknute. Svaki prolaznik može se slobodno odati strastima voajerizma. Ako je sklon zirkanju na golotinju, može svoje sklonosti zadovoljiti šetnjom po Crvenoj četvrti. Prostitutke su izložene u vitrinama, baš kao i mirni čitalac knjige u svome stanu. Štoviše, može se vidjeti i pokoja prostitutka, odjevena od glave do pete, kako čekajući na mušterije mirno čita knjigu. Amsterdanci često vješaju na svoje prozore i balkone raznorazne objekte koji otkrivaju estetske, ideološke i druge preferencije stanara. S prozora i balkona amsterdamskih kuća na prolaznike zure igračke, plišani medvjedići, ukrasi, plakati, parole, crteži, figurine, skulpture, maske. Globalna televizijska *the big brother* zabava, koju, by the way, nisu izmislili Amerikanci nego Nizozemci, samo je logični kraj postepenog procesa erodiranja građanskog prava na privatnost. Danas više i nije potreban izlog ili prozor sa razmaknutim zavjesama. Dovoljno je da građanin sjedi u tramvaju, od Oostdorpa do Leidseplainsa, i od brojnih *freakova* s mobilnim telefonima sazna baš sve što bi ga o tim *freakovima* i moglo zanimati. Bunuelovska filmska scena inverzije u kojoj ljudi sjede za stolom na zahodskim školjkama i razgovaraju, a onda trče na skriveno mjesto da bi nešto pojeli, danas je izgubila svoj groteskni efekt.

Jedino što je preostalo je vrt. Voltaireovsku ideju da čovjeku nakon svega preostaje da okopava svoj vlastiti vrt Amsterdanci su, čini se, shvatili bukvalno. Sve privatno postalo je javno, osim privatnoga vrta. Turisti i ne slute da se iza nizova onih kuća na kanalima koje promatraču oduzimaju dah skrivaju vrtovi koji bi im također mogli oduzeti dah, samo kada bi im vlasnici dopustili da ih vide. A vrtovi su različiti, baš kao i ljudi. I veoma socijalno obilježeni, baš kao i ljudi. Postoje vrtovi s plastičnom zelenom travom i minijaturnim plastičnim pondovima u kojima plivaju plastične žabe. I dakako, s vrtnim patuljcima, čija populacija, s demografske

točke gledišta, opasno prijeti da nadmaši broj vlasnika. Vlasnika vrtova i patuljaka. Iako ih proizvode u sve većim razmjerima, vrtni patuljci su još jedna od posrednih poruka svijetu da je Nizozemska mala zemlja.

Tko nema vrta, može ga iznajmiti. Otuda one malene parcele koje okružuju Amsterdam, s minijaturnim drvenim kućicama, klupicama ispred kućica, s minijaturnim cvijećem, povrćem i pokojim minijaturnim drvetom.

Ah, vrtovi... *By the way*, u Amsterdamu sam upoznala jedan skriveni vrt. I odmah ga zavoljela jer su po njemu skakale žive žabe.

LOMANSTRAAT

Lomanstraat je najljepša ulica u Amsterdamu. Lomanstraat je najljepša ulica u Amsterdamu zato što je to tako na svome tajnom glasanju odlučilo drveće Lomanstraata. Udruživši snage, drveće Lomanstraata pokazalo je:

- a) da može izrasti u snažno drveće i na pješčanu tlu;
- b) da može rasti ne poštujući propisana pravila;
- c) da snaga drveta nije u korijenovima nego u krošnji.

63 Samosvjesne platane Lomanstraata rastu s obje strane ulice. One ne rastu ravno, nego ukoso, kao da se svaka upela da krošnjom dotakne krov suprotne kuće. Vremenom su platane spojile krošnje sagrađivši raskošan luk. Mjereno u koracima, dužina Lomanstraata je 553 koraka. Mjereno u minutama, Lomanstraat je duga nekih četrnaestak minuta. Vrijeme zavisi od šetača, hoda li on gledajući ispred sebe ili glave podignute prema krošnjama.

Lomanstraat je moja najdraža ulica. Pri pogledu na zeleni luk, tako nalik na luk katedrale, mene zasvrbe leđa, točno u predjelu lopatica, i ja lagano podižem obje ruke kao krila. A onda se s podignutim rukama vinem pogledom pod zelene svodove. I nisam usamljena. Jednom sam vidjela čovjeka kako s podignutim rukama i glavom upravljenom nagore nespretno glavinja u mome pravcu.

KARNEVAL

Točka u kojoj započinje intimnost između grada i njegova posjetioca razlikuje se od posjetioca do posjetioca. Moj zemljak Z., koji se obreo u Amsterdamu kao izbjeglica, kaže da je Amsterdam postao *njegovim gradom* u onom trenutku kada je na gradskim ulicama stao prepoznavati smeće. Čitanje smeća – prazan omot s natpisom *Mars* koji leti zrakom, ili zgužvani tetrapak s natpisom *Melk* prislonjen uz neku fasadu, ili plastična bočica s natpisom *Spa*, koja se ljuljuška u kanalu – bilo je uvod u čitanje grada. S čitanjem grada započela je i intimnost između Amsterdama i moga zemljaka Z.-a.

I tako, posjetilac čita Amsterdam kao kakvu knjigu. Knjiga je uzbudljiva i prijatna, ali čitača povremeno obuzima nejasna nelagoda. Čini mu se da je tu knjigu već jednom čitao, ali se nikako ne može sjetiti kada i gdje, pa je tako ona poznata i nepoznata u isti mah. Zbunjuje ga i to što granice između svjetova, onih izmišljenih i onih stvarnih, stalno izmiču. I čitalac načas zaklapa knjigu. A zatim na nekom zamišljenom ekranu vrti prizore koje je vidio na amsterdamskim ulicama...

Eno, tu su gutači vatre na Leidsepleinu. Tu su i svirači – Mongoli, Rusi i Čileanci. Ekranom prolaze biciklisti sjedeći na visokim biciklima s jednim kotačem. Tu je i gay parada, ploveći karneval. Na čamcima klize travestiti, mornari obnaženih bedara s mornarskim kopicama na glavi, muški streeperi. Na Leidseplainu penje se na uže goli muškarac. Škoti na Dammu pušu u gajde. Sinterklass, zaštitnik trgovaca, mornara i djece, ujahuje na bijelome konju u grad i prosipa za sobom kišu slatkih *pepernotena*. Najednom je, gle, sve u narančastom, čak je voda što pršti iz fontana narančaste boje. Ljudi drže u ruci narančaste balone, na glavama nose neobične narančaste klobuke i udišu zrak što miriši po mokraći i pivu. Ekranom prolaze policajci na konjima. Zatim prolazi sprovod, tu su crne kočije s crnim kočijašima i crnim konjima, i promatrač načas nije siguran je li to sprovod ili kakav crni karneval. Tu su i prostitutke koje se pod crvenim svjetlima uvijaju u svojim izlozima. Tu su i izlozi u Crvenoj četvrti, vesela erotska bižuterija razasuta je po vitrinama, gumeni penisi svih vrsta i veličina. Pred malim trgovinama u kojima se mogu kupiti kolačići od hašiša rastu goleme plastične gljive. Eno i amsterdamskih parkova. Jedan se, u Slotermeeru, zove Zečjim parkom. Tu zečevi slobodno žive svoj zečji život. Za zečevima, gle, jure vojske amsterdamskih miševa, a za njima se vuku lijene amsterdamske mačke. Jedna među njima zove se Dinah. Jedan zec uskače u krupni plan i kaže: *Oh dear. Oh dear! I shall be too late!* I, gle, izvlači iz džepića na odijelu sat, a zatim nestaje u rupi...

Ako posjetilac potrči za tim zecom, predstoji mu putovanje u jedan drugi, paralelni Amsterdam, u grad unutar grada, koji se poput holograma odslikava na licu onog prvog Amsterdama. A koliko paralelnih Amsterdama skriva Amsterdam, ne zna se. Čini se da nitko nije brojao.

A KAO ALBERT

Rado odlazim na tržnice. Tržnica je veoma spiritualno (ah, koja odvratna riječ!) mjesto. Drugim riječima, to što je za mnoge bogomolja, za mene je tržnica.

Kupnja svježih ribe, povrća i voća tek je racionalno pokriće za nejasni magnetizam koji me pokreće i upravljuje prema tržnici. Tržnica prema kojoj idem obavijena je maglicom peludnog praha koji izaziva groznicu i jakim mirisima pre-

komorskih začina – cimeta, klinčića, orašćića – pomiješanima s mirisom vjetra i soli. Zrak se ljeska i titra od odsjaja raskošnih bala lagašne svile i teškog pliša, od prekomorskih dragulja, srebra, biserja, od sedefa razbludno rastvorenih školjki i ljeskavog srebra svježije ribe. Jabuke na mojoj tržnici sjaje zlatastim sjajem, bobice grožđa svijetle kao da su u njima smještene nevidljive lampice, sir i mlijeko gusti su i bijeli kao koža žena na Veermerovim slikama. Tržnica prema kojoj idem spada u vrijeme kada su se na holandskim obalama nasukavali kitovi, kada su se, opijene pivom, žene – velike, slobodne i bijele – nasukavale u holandskim krčmama...

A onda, u toku šetnje tržnicom, magnetizam moje hedonističke fantazije rasplinjava se i osjećaj nejasne nelagode narasta u meni kao kvasac. Na tezgama ravnodušno leži mrtva riba, boje su nekako zagasite, da, jabuke su crvene, salata je zelena, ali je sjaj nekamo ispario. Pod šatrama stoje olinjali prodavači jeftine odjeće, lagano galvanizirani sintetikom i najlonom. Stoje prodavači trica kojima nitko ne zna pravo ime: grickalica, rezalica, brisalica za prašinu, plastičnih češljeva i četki, umetaka najlonske kose u svim bojama, češalica za leđa s malom rukom na vrhu, izljevenom u plastici. Stoje prodavači sapuna, šampona, krema, jeftinih torbi, umjetnog cvijeća, umetaka za ramena, zakrpi za rukave, igala i konca, jastuka i prekrivača, rama i slika, čavala i čekića, kobasica i sireva, pilića i fazana, odjeće koja se raspada na dodir...

65

Stoji mesarnica “Zuid” u kojoj bivši Jugoslaveni mogu smiriti svoju gastronomsku nostalgiju. Svinjski papci, janjetina, makedonski ajvar, srpske kobasice, hrvatsko maslinovo ulje, keksi “Plazma”, kiseli kupus, u glavicama, to za obaveznu novogodišnju sarmu, i sveujedinjujuća, jugoslavenska “Minas” kava, turske proizvode. Tu se mogu naći čak i bomboni moga djetinjstva “Negro-odžačar grla”.

Osjećaj nelagode prerasta u laganu mučninu. Tržnica je mjesto gdje odrasli kupuju hranu, ali i svoje igračke. Mnogi od tih kupaca platili su tešku cijenu da bi se obreli u tzv. *boljem svijetu*, ostvarili tzv. ljudsko dostojanstvo, ostvarili pravo na tzv. pristojan život, pravo na kupnju kobasice, umetka najlonske kose i češalice za leđa s malom rukom na vrhu, izljevenom u plastici.

Vraćam se Albert Cypustraatom nazad i na taksi stanici u Ferdinand Bolu ulazim u taksi. U taksiju još neko vrijeme grijem svoju ekskluzivističku fantaziju o tržnici. Ne žalim zbog izdatka za taksi, dopuštam si mali luksuz, taksi je najbrži način da stignem do skloništa, do doma...

Odakle ta nelagoda? I što bih ja zapravo htjela? Jer kao alternativa preostaje mi drugi Albert, “Albert Hein”, lanac samousluga koje su poput puzavica čvrsto ispreplele Nizozemsku i unificirale je više nego što to mogu učiniti jezik, država, zastava i nacionalna himna. “Albert Hein” ne preže od toga da se zalijepi za

Stedeljik muzej i postane njegovim neodvojivim dijelom. Pogledavši Maleviča, posjetilac odlazi u muzejsku kafeteriju gdje mu se nudi pogled u plava slova "Alberta Heina". U udžbenicima za holandski jezik stranac uči riječi. Pekar je tamo pekar, mesar je mesar, prodavač sira je prodavač sira, a holandska riječ za samouslugu je "Albert Hein". U amsterdamskim urbanim getoima "Albert Hein" je često ne samo jedina trgovina nego i jedini javni prostor. I ljudi ga koriste, što da drugo rade. Stavljaju male oglase na oglasnu ploču u "Albert Heinu", susreću se u "Albertu Heinu", djeca za vrijeme školskih odmora koriste "Albert Hein" kao mjesto gdje će kupiti kakvu slatku tricu i usput usvajati život odraslih. Kako za gulden izvaditi kolica, kako platiti na kasi, kako vratiti kolica i povratiti svoj gulden...

U taksiju prisjećam se svog ranog *socijalističkoga* djetinjstva, u kojem se tvrdi sir zvao *trapistom*. Bila je to jedina vrsta tvrdog sira koja se tada mogla naći. Naziv se zadržao, čak i onda kada su se pojavile druge vrste. Svi tvrde sirevi zvali su se neko vrijeme *trapistom*. U siromaštvu je jedno zamjena za sve. I u bogatstvu je jedno najčešće zamjena za sve. Razlika je samo u iluziji.

MOSTOVI

Ako je jedno lice Amsterdama karnevalsko, ali i karnevaleskno, onda je drugo kontemplativno.

Amsterdam je sam po sebi kontemplacija, neka vrsta puzzlea koji treba riješiti. Amsterdam je grad s kanalima koji grade finu paukovu mrežu. Ako osoba A. stoji pred Rijksmuseumom i treba se naći s osobom B. koja čeka ispred Oudekerk, koliko će osobi A. trebati vremena da sretne osobu B., i koliko će kanala i mostova pri tom prijeći. Pitanje je samo naizgled glupo. Prava šetnja Amsterdamom je neka vrsta mentalnoga filigranstva. Jer takav je i grad, djelo filigranskih majstora.

U Amsterdamu ima više od četiri stotine mostova. Prelazak preko mosta je kontemplativan trenutak. Pješak će pogledati nadesno, pa nalijevo, zatim pravo, u točku prema kojoj ide, a onda će se osvrnuti da vidi točku iz koje je krenuo. Pred pješakom će se otvoriti četiri perspektive na grad. Sam prelazak s jedne obale na drugu, ma kako kratak taj put bio, u svojoj je biti ozbiljan, kontemplativan čin.

Među četiristotinjak mostova postoje i pomični mostovi koji se svaki čas dižu da bi propustili brodove. U tom trenutku pješaku, vozaču bicikla ili automobila ne preostaje drugo nego da čekaju. A čekanje je mala dnevna situacija koja nas prisiljava da mislimo, da usporimo kretanje zbog više sile. Prisiljeno čekanje je poziv na skromnost, na suradnju i toleranciju, jer treba se zaustaviti da bismo propustili nekoga drugoga. U trenutku dok čeka čekač će se zagledati u brodove, koje inače u žurbi ne bi ni zamijetio, u lica drugih čekača, u koja se nikada ne bi zagledavao,

u okružujuće zgrade, u nebo, u pačja gnijezda koja plutaju kanalom... U tom prisiljenom čekanju čekač će se zapitati da li mu se zaista toliko žuri, da li je važno da stigne onamo kamo je naumio, i kako bi bilo da promijeni putanju, vrati se ili krene nekamo drugamo.

Jedan od najstarijih pokretnih mostova u Amsterdamu je Magere Brug, sagrađen 1670. Zamislimo sada da na nebu, među onim bezbrojnim božjim činovnicima, postoji anđeo zadužen za arhiviranje misli pješaka koji su čekali da se Magere Brug spusti kako bi mogli prijeći na drugu stranu. Zamislimo kako bi bilo kada bismo mogli čuti unutrašnje glasove svih tih čekača. Zamislimo kako se isprepleće glas piljarice koja žuri da proda povrće na tržnici, glas prostitutke koja je upravo zaradila svoj novčić, glas Petra Velikog koji se inkognito obreo u Amsterdamu, glas Jana Steena koji je krenuo da kupi boje... Kada bi takvo što bilo moguće, bila bi to najjedinstvenija i najvjerodostojnija povijest Amsterdama.

MUZEJ

67 Amsterdam, njegov centar, urbanistički je dovršen grad. Iz lutkine kuće može se pincetom izvaditi poneki detalj, obrisati s njega prašina, može se iznova obojati minijturni stolić na prvom spratu, mogu se promijeniti minijturne zavjese na drugom, štoviše, može se obnoviti i cijela fasada lutkine kuće, ali to je sve. Svaki drugi zahvat uništio bi muzejsku vrijednost kuće, svaka grublja intervencija mogla bi slomiti čitavu njezinu konstrukciju. Jer, ako se povuče samo jedna kriva nit, mogao bi se rasparati cio grad. Zato se amsterdamski urbanisti uglavnom bave vađenjem kamenih kockica, ako im se učini da su suviše utonule u pijesak, poravnavanjem pijeska, i postavljanjem kockica na isto mjesto.

Neki stanovnici grada ponašaju se kao volonteri u muzeju. Pri tom su jedni vremenom postali muzejskim eksponatima a drugi, pak, muzejskim čuvarima. U Amsterdamu se mogu vidjeti ljudski eksponati iz slavni šezdesetih, iz vremena kada je vrijeme još uvijek teklo, muškarci i žene dugih sijedih kosa, prestarjela *djeca cvijeća*, ostaci evropske studentske ljevice koji žive na izdašnoj socijalnoj pomoći, bivši rokeri, ostarjeli osvajači tuđih stanova i pušači marihuane. Ti eksponati pronose gradom svoja ostarjela lica na kojima je poput kakva tika ostala petrificirana mladenačka drskost. Čuvari muzeja grintaju protiv prljavštine, jeftinog turizma koji uništava gradski centar i konzumerizma koji vulgarizira zlatnu nizozemsku prošlost.

I možda je baš ta muzealnost Amsterdama, lišena muzealne pompoznosti, energija koja potiče neviđenu cirkulaciju njegova stanovništva. Friškim imigrantima, koji dolaze iz traumatičnih sredina, gdje je život nestabilan i nepredvi-

dljiv, neobično godi mirna izvjesnost života u muzeju. S druge pak strane, mnogi Amsterdamci, baš kao da je u pitanju kakava endemska bolest, pate od klaustrofobije. Takvima nakon samo nekoliko mjeseci Amsterdam postaje tijesan. Takvi privremeno emigriraju u neke druge zemlje, iako svoju neurozu maskiraju ozbiljnim razlozima. Ta privremena emigracija zove se Sveti Odmor, *Vakantie*, ili, pak, odlazak u svoje domove u Francuskoj, Portugalu, Španjolskoj i sličnim zemljama. Ako to ne mogu, onda se upisuju na listu čekanja za kupnju stanova u jednom posve novom Amsterdamu kojemu tek predstoji da se sagradi, i u mislima već obrađuju ploveće vrtove ispred svojih budućih kuća. Ako to ne mogu, onda amsterdamski klaustrofobičari sjednu na vlak i odu da popiju kavu i pročitaju dnevne novine u Rotterdamu, Den Haagu, Utrechtu ili Leidenu.

A ako ni to ne mogu, onda klaustrofobičari upisuju jeftine tečajeve koje obično drže friški imigranti: tečajeve egipatskog trbušnog plesa, argentinskog tanga, bugarskog folklornog ojkanja, indijske joge i srpskoga kola.

DRAGA ANA...

Ima jedan detalj, za koji duboko sumnjam da je ekskluzivan. Detalj povezuje moje djetinjstvo s Amsterdamom. Ne sjećam se više kada, možda u petom ili šestom razredu osnovne škole, pročitala sam *Dnevnik Ane Frank*. Djevojčica Ana koja provodi dane skrivena u jednoj kući u Amsterdamu postala je moj heroj, i dugo je vremena opsjedala moju dječju maštu.

68

Nakon završenog sedmog razreda osnovne škole cio razred krenuo je na jednomjesečno kampovanje. Tamo sam noću, pod šatorom, uz svjetlost baterije, skrivajući se od drugih, pisala dnevnik. Samo nagađam, jer se danas više ne sjećam, da sam u tom času trebala nekoga tko je samo *moj*, kome ću povjeriti svoje burne osjećaje. Nisam se mogla obraćati *mrtvoj* bilježnici. Trebao mi je *živi* adresat. A najprirodniji adresat mogao je biti netko tko je i sam pisao dnevnik i tko mi je blizak. I Ana Frank postala je mojom zamišljenom sugovornicom. Tako su, pretpostavljam, i započinjali moji dječji dnevnički zapisi: *Draga Ana, nećeš vjerovati što mi se danas dogodilo...*

Kasnije sam se stidjela te gluposti. Čak je i mala bilježnica od stida nekamo iščezla. Nikada poslije nisam vodila dnevnik. Tko zna, možda sam baš zbog tog stida, zbog slobode koju sam si uzela da svoje glupave i trapave dječje zapise upućujem tako *neprijemnom* adresatu – i postala spisateljicom. A Ana Frank ostala je zatočena u kutiji u kojoj čuvam najintimne stvari, od kojih su mnoge povezane s nejasnim i nikada artikuliranim osjećajem stida.

Sada kažem *neprijemnom*, iako u to posve nisam sigurna. Naime, moje znanje o Ani Frank ostalo je zapečaćeno u dječjem izdanju njezina dnevnika, iz ko-

jega je bio izbrisan, ili je nekako ostao sakriven, podatak o njezinoj stvarnoj smrti. Nešto poput dječjeg izdanja *Trnoružice*, čiju sam punu verziju, i onaj dodatak s kani-balski nastrojenom svekrvom, pročitala tek kao odrasla osoba. Tako sam se posve identificirala sa sudbinom Ane Frank, ali sam detalj o njezinoj stvarnoj smrti pu-stila usvojiti. Jer ga, čini se, nije ni bilo.

Tek kasnije, mnogo, mnogo kasnije, sinulo mi je da se Ana Frank ipak nije spasila nego je kao i većina njezinih židovskih sugrađana završila život u kon-centracionom logoru. Kao i mnogi drugi gradovi Evrope, ni Amsterdam nije pro-pustio da sudjeluje u mračnoj i sramnoj povijesti izdaje svojih vlastitih sugrađana. Izbrisan život i uništena kultura nikada se i ničime ne daju obnoviti. Zato je Evro-pa danas puna muzeja koji su zamišljeni kao mjesta kolektivnog stida. Muzealiziran stid je neka vrsta iskupljenja grijeha.

Često se pitam odakle evropskim političarima, ljudima od moći, medi-jima i dežurnim misliocima sigurnost da sude o ljudskom moralu i arbitriraju u stvarima kao što su *demokracija* i *ljudska prava*, čineći to redovito na tuđem terenu: u Istočnoj Evropi, na Balkanu, u Africi, u Aziji. Pitam se odakle Evropljanima ta sigurnost u pravo na arbitražu: dolazi li ona iz svijesti o zločinu koji je Evropa počinila tek nekoliko desetljeća unazad ili iz njegova zaborava?

69

Još uvijek nisam sigurna je li ono dječje izdanje *Dnevnika Ane Frank* zai-sta cenzuriralo podatak o smrti Ane Frank ili je to moja dječja podsvijest zadržala Anu Frank u nekoj vrsti limba, kao ni posve mrtvu ni posve živu. Možda je to raz-log zbog kojega u muzeju Ane Frank nisam bila. Čini mi se poštenijim da je i na-dalje ostavim u onom intimnom fragmentu moga djetinjstva, gdje se prvi puta i obrela. U trapavom dječjem dnevniku, u replici *Draga Ana, nećeš vjerovati što mi se danas dogodilo...*

WHO ARE YOU? – SAID THE CATERPILLAR

Pitam se postoji li neka veza između dva umijeća, vožnje bicikla i konverzacije. Ni-su li, naime, na račun jednog umijeća dovedenog do savršenstva, Amsterdamci iz-gubili sposobnost da vladaju drugim. Jer, doista, nigdje nisam srela ljude koji su spretniji u vožnji biciklom od nekih Amsterdamaca i nespretniji u konverzaciji od nekih Amsterdamaca.

Apsolutni prvaci u umijeću konverzacije su Rusi. Oni su svoj zanat ka-lili desetljećima, u salonima, u kućama za vrijeme dugih zima, na ladanjima, u vje-žbanju tipično ruskog konverzionog žanra koji se zove *razgovory po dusham*, u logori-ma, u dugačkim redovima u kojima se znalo stajati po nekoliko sati, u zajedničkim stanovima (*komunalnaja kvartira*), u životu u podzemlju (*podpolje*) i dugočasnim pijan-

kama punim buke, dima, ljubavi i ogorčenja. Umijeće konverzacije cijeno se poput dobre literature, dobar konverzant zasluživao je aplauz i obožavanje svoje okoline. Istina, Rusi su za razvoj svoga umijeća imali na raspolaganju to što danas više nemaju: željeznu zavjesu i beskonačno vrijeme.

Englezi i Amerikanci najbolji su u umijeću male konverzacije (*small talk*). Mala konverzacija obavlja se svuda, u autobusima, kućnim stepeništima, na ulici, u prolazu, u trgovinama, ona se prima kao poklon svakidašnjice i daje besplatno. Mala konverzacija podiže raspoloženje, nismo u svijetu ni sami niti izgubljeni, na svakom uglu čeka nas nečiji osmijeh i topla riječ.

Razgovor s ponekim Amsterdalcima doživjela sam kao posjetu zubaru. U zubarskoj ordinaciji sve je u zubarevim rukama, nema načina da se preokrenu odnosi moći. Jer, teško je zamisliti da će pacijent skočiti na zubara i uzeti bušilicu u svoje ruke.

A prilikom te, *zubarske*, konverzacije moji sugovornici pitali su me kako se zovem, tko su mi mama i tata, kako se oni zovu, jesu li živi, što moji roditelji rade i gdje žive, imam li braću i sestre, imam li djece, gdje sam rođena, kada sam rođena, gdje sam išla u školu, koje sam škole završila, što radim, gdje stanujem, koji mi je broj telefona, kada idem na godišnji odmor, kamo idem na godišnji odmor, kada ću se vratiti s godišnjeg odmora i kada ću ponovo ići na godišnji odmor... Prilikom konverzacije moji sugovornici nisu zamijetili graške znoja na mome licu, niti su odgovorili na reciprocitetna pitanja s moje strane.

Tko zna odakle nekim Amsterdalcima gore opisani konverzacijski stil. Možda oni doživljavaju *small talk* kao vožnju biciklom, gdje vozača zanima isključivo okretanje pedala i efikasno savladavanje udaljenosti. Možda stil takve konverzacije određuje nizozemski krajolik i naviknutost stanovnika ravnice na čist, ravan i ničim neometan pogled. Možda se, tko će znati, radi o imperijalnom refleksu koji se nesvjesno budi u stanovniku zemlje koja je jednom bila imperija, da bi danas bila obilno "okupirana" imigrantima. A možda je na mome licu, a da to i ne znam, ispisana žudnja da pričam o sebi, i osjetljivi Amsterdamci joj, toj žudnji, idu u susret.

Bilo kako bilo, nakon što sam iskusila nekoliko takvih *small talks*, sada, zbog predostrožnosti, uvijek sa sobom nosim listu s odgovorima. Čim neka osoba pokaže volju za "malim razgovorom", a ja osjetim da bi se razgovor mogao voditi u gore opisanom stilu, ja joj šutke uvaljujem listu. I pratim pogledom kako osoba čita listu pučkajući dimove iz svoje cigare, kako odlaže listu, vadi cigaru iz usta, zapiljuje u mene svoj pogled i nakon duže šutnje izgovara pospanim glasom...

– Who are you?

I ja odgovaram...

– I hardly know, sir, just at present, at least I know who I was when I got up this morning, but I think I must have been changed several times since then...

PUNJENI KOLAČIĆ

Gevulde koekje je običan, okrugao kolačić. U vitrinama pekarnica izgleda kao da je njegove punašne obraze malko opalilo sunce. Ti punjeni kolačići imaju ravan ili nazubljen rub. Ponekad se pojavljuju s bademom utisnutim u sredinu. Tada izgledaju kao veliko dugme. Sve u svemu, skromno tijesto. Nema ničega što bi ga nazgled odvajalo od drugih skromnih kolača. Međutim, kada se kolačić odlomi, u njegovoj unutrašnjosti zlati se mirisna, bogata pasta od marcipana.

To srce od marcipana skriveno skromnom korom od tijesta metafora je slavne holandske povijesti, njezinih slavni ljudi, Spinoze, Erazmusa, Rembrandta, Vermeera, Van Gogha, svih onih istraživača, moreplovaca, kartografa, graditelja, trgovaca i sanjara, one vojske anonimnih alkemičara koji su od vode načinili zemlju. U skromnom kolačiću sa srcem od marcipana leži snaga i kontinuitet holandske povijesti, one crne stroge odore holandskih građana u sedamnaestom stoljeću koje su iznutra bile opšivene najskupocjenijim krznom, one kuće na kanalima koje su skrivale neprocjenjivo bogatstvo. Skromni kolačić koji neočekivano rastvara svoju bogatu i mirisnu sadržinu tjestena je replika grada Amsterdama. I njegovo je srce, srce Amsterdama, marcipansko, a rubovi sivi i nezamjetni. Grickajući kolačić prisjećam se činjenice da je Amsterdam rodio Novi Amsterdam, jedan od najljepših gradova na svijetu, da je horizontala rodila vertikalnu. Novi Amsterdam orgijastička je fantazija Amsterdama, on je ono što Amsterdam nije mogao biti. Amsterdam je poput puža ostao priljubljen uz zemlju koja je zelena poput svježeg lista i tanka poput macesa, i odsanjao grad koji se vinuo nebu pod oblake. Amsterdam je Evropa, Novi Amsterdam je Amerika.

Izabravši neki stari amsterdamski kafe sa zastakljenim stijenama, najbolje na čošku čiji jedan kraj gleda na kanal, s friškim novinama slobodno razbacanim po stolu, sa šalicom tople kave, grickajući punjeni kolačić, s pogledom koji malo plovi po prolaznicima a malo po novinama, posjetilac ima osjećaj da se upisuje u amsterdamski pejzaž. Razmaženom putovanjima posjetiocu najednom se može učiniti da je cio taj pejzaž njegov, štoviše, da je njegov oduvijek i bio samo to nije imao prilike uočiti. I posjetilac osjeća kako se opušta u tom pejzažu kao u staroj udobnoj fotelji. Štoviše, posjetiocu se može dogoditi da tako i ostane, zaglavljen u toj fotelji, da odjednom ne može pronaći nijedan valjani razlog da se dignu i ode.

Ako je posjetilac kafea žena, može joj se, smušenoj, dogoditi da skine cipele, kako bi malo razgibala umorne tabane. U trenutku kada joj se učini da bi

trebala krenuti, žena će nogama potražiti cipele ostavljene ispod stolice, ali joj se može dogoditi da ih nikako ne može pronaći.

– Oprostite, jeste li vidjeli negdje moje cipele? – pitat će žena konobara, nakon što je ustala, odigla stolicu na kojoj je do maločas sjedila, i pretražila prostor oko sebe.

– Kakve cipele?!

– Crvene, lakaste...

– Nisam ih našao, žao mi je... – reći će konobar nakon kraće inspekcije cijelog kafea i sućutno upitati:

– Pa što ćete sada?

– Ne mari. Ionako sam ih se kanila riješiti... – reći će mirno žena.

– Imate prodavaonicu cipela odmah tu, iza ugla... Da ne idete kući bos... – reći će prijateljski konobar.

– Najprije ću kupiti nove cipele, a onda i kuću, da se imam kamo vratiti – reći će žena.

To ili nešto slično dogodilo mi se i samoj. Znam, dakle, o čemu govorim.